

(Одеса)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАГАДОК У РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ

У статті розглянуто не лише історичний розвиток виникнення, вживання, побутування загадок в українській, російській, англійській та французькій мовах, а й з'ясовано основні риси їхньої побудови.

Ключові слова: загадка, енігматичний текст, різносистемні мови.

This article deals with the historical development of origin, use and utilizing of riddles in the Ukrainian, Russian, English and French languages. The basic lines of their structure are also found out.

Key words: riddle, enigmatic text, languages with different systems.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики інтерес до дослідження загадки не лише мовознавців, а й дидактів незначний. В україністиці дослідження загадки, на жаль, активним не є. У порівнянні з українськими та російськими загадками англійські енігматичні твори досліджені недостатньо, оскільки їх відносять не до англійського фольклору, а вони є частиною староанглійської поезії. Дослідженню французьких загадок достатньої уваги не приділено, існують лише поодинокі розвідки. Таким чином, актуальність статті полягає у відсутності в лінгвістичній науці систематизованих даних щодо перебігу розвитку загадок в українській, російській, англійській та французькій мовах.

Метою пропонованої статті є дослідження історичного розвитку загадок у різносистемних мовах. Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути побудову загадки; 2) схарактеризувати основні риси енігматичних текстів; 3) проаналізувати їхній історичний розвиток та 4) з'ясувати сучасне побутування загадок в українській, російській, англійській та французькій мовах.

Часткове розв'язання заявленої проблеми у вітчизняному мовознавстві розпочалося ще в XIX столітті. На кінець XIX століття було зібрано значну кількість українських народних загадок, зроблено окремі спостереження про жанрові особливості і своєрідність побутування загадок, хоч наукове вивчення та теоретичне осмислення особливостей цього жанру було ще недостатнім.

Наукові розробки в царині загадки як фольклорного жанру, розпочаті І. Я. Франком, продовжили дослідники XX–XXI століть. Так, у дисертаційному дослідженні Г. О. Онищенко [13] зосереджено увагу на вивченні мовної специфіки фольклорного жанру в аспекті текстової організації української народної загадки, взаємодії синтаксичних структур та лексичних номінацій.

Зіставляючи загадки неблизькоспоріднених мов (українську та німецьку), Н. В. Захарова [6] досліджує особливості композиційно-структурної та прагматичної організації, які проявляються на рівні не лише плану вираження, а й плану змісту.

І. П. Березовський у передмові до збірника українських загадок "Загадки" [2] розглядає тематичне розмаїття цього малого жанру фольклору, здійснює їхню загальну характеристику, подає власну класифікацію за історичними періодами.

Дослідження "Когнитивные механизмы денотации украинской загадки" О. О. Селіванової [18] присвячене аналізу психокогнітивних механізмів семіозису української загадки. Авторка виділяє три головних типи її побудови: пропозиційний, образно-метафоричний та змішаний, – які зумовлюють різноманітність концептуальних фільтрів процедури відгадування. О. О. Селіванова використовує модель ментально-психонетичного комплексу як структури репрезентації знань про денотат.

А. К. Мойсієнко у праці "Світ естетичних уявлень через значення слів (із спостережень над колористикою в народній загадці)" [10] досліджує особливості функціонування слова з колірною семантикою як важливого компонента антецедентних співвідношень зі словом-відгадкою.

К. О. Денисова [4] розглядає енігматичні тексти у зіставленні з кросвордами, виявляє їхню схожість та відмінність як у можливості кодування загадуваного об'єкта, так і виконанні функцій.

С. Є. Нікітіна [12], у свою чергу, поряд із традиційністю вирізняє такі притаманні фольклорному тексту риси: еліптичність, контамінація, формульність, повтори, мовні зачини для жанрів епічного й ліричного, діалогічність.

У дослідженні "On the Defining the Riddle. The Problem of a Structural Unit" Ч. Скотт [8] визначає загадку як жанр вербального висловлення, який містить один, два або більше дескриптивних елементи. Автор відрізняє загадку від приказки термінами мовленнєвої комунікації з урахуванням ролей адресата – адресанта. Ч. Скотт підтверджує свої міркування щодо загадки як жанру вербального висловлення зіставним аналізом текстів двох загадок у термінах дескриптивних елементів, у термінах глибинних структур.

Англійський дослідник Е. Б. Тайлор [19] розглядає загадки як побудовані на старий лад задачі, на які треба дати цілком серйозні відповіді. Науковець вважає, що складання загадок настільки пов'язане з міфологічним періодом в історії, що будь-яке поетичне порівняння, якщо воно не дуже "темне й віддалене", при відомій незначній перестановці може стати загадкою.

Російська дослідниця Е. Г. Зубкова [7] викладає основні принципи втілення наївної мовної картини світу в англосаксонській загадці на семантичному рівні, де складний знак загадки функціонує щодо представленого відгадкою денотата. Розглядаються лінгвосеміотичні засоби фіксації таких особливостей давньоанглійської загадки, як синкретизм, вибірковість, аксіологічність, антропометричність і системність опису предметів і явищ навколишньої дійсності.

Французький дослідник Е. Rolland у розвідці "Devinettes ou énigmes populaires de la France" [25] аналізує попередні дослідження загадок у Німеччині, Англії та в слов'янських країнах, які відбулися під впливом не лише національних мотивів, а завдяки науковій зацікавленості дослідників цього жанру. Твори подаються трьома мовами: французькою, німецькою та англійською.

Майже всі мовознавці розглядали загадку як різновид образного мовлення, перш за все, метафоричного. Аристотель зазначав, що насправді ідея загадки полягає в тому, що ведучи мову про те, що насправді існує, поєднують разом з тим в єдине абсолютно неможливе [1, с. 113-114]. Помічено, що загадка не підлягає впливам максим Явності й Релевантності, які формулюються образним мовленням, що свідчить про її відмінність від інших малих фольклорних форм [5, с. 3].

Досліджуючи метафори в загадках, російський учений С. Г. Лазутін зазначає, що за способом творення та співвідношення реальних і метафоричних образів усі загадки поділяються на чотири групи [9, с. 97], зокрема:

1) загадки, в яких один предмет співвідноситься з будь-яким одним метафоричним предметом:

Укр.: Сірий бик у вікно ник (Ранок) [2, с. 72];

Рос.: Зубастый крокодил все поле избородил (Борона) [17, с. 25];

Англ.: This wingless bird will soar, and soon land quite safely on the Moon

(A rocket) [15, с. 23];

Фр.: Quelle est la ville préférée des crémiers? (Chantilly) [24];

Де ранок метафорично зображений як бик сірого кольору, борона уподібнюється зубастому крокодилу, а ракета – безкрилій пташці; збиті вершки – місту.

2) загадки, в яких один загаданий предмет виражається за допомогою кількох метафоричних образів:

Укр.: Шестеро ніг, дві спина, дві руки і одна голова

(Людина на стільці) [2, с. 314];

Рос.: Две ходули, два махала, Два смотрила, одно кивало

(Человек) [16, с. 365];

Англ.: Four legs, but not a beast. Full of feathers, but not a bird

(A bed) [20, с. 11];

Фр.: J'ai 4 pieds et une tête mais je ne marche ni ne parle. Qui suis-je?

(Un lit) [24];

3) загадки, в яких декілька предметів виражаються за допомогою одного метафоричного образу:

Укр.: Лежить кінь серед дороги, розкинув ноги; прийшов хлоп, сказав:

"Гоп, Боже, допоможи!" (Плуг і орач) [2, с. 244];

Рос.: Вокруг пенька два щенка (Нос, глаза) [16, с. 366];

Англ.: Brother Thin and Brother Thick fasten things, both small and big

(A nail and a hammer) [14, с. 14];

Фр.: Quatre petites demoiselles qui courent,

Qui courent et ne peuvent s'attraper

(Les ailes d'un moulin à vent) [25, с. 101].

Цей метафоричний тип трапляється досить рідко;

4) загадки, в яких кілька загаданих предметів описуються за допомогою декількох метафоричних образів:

Укр.: Поле незміряне, вівці не пораховані, пастух не згоджений

(Небо, зорі, місяць) [2, с. 46];

Рос.: Есть три брата родные: один ест – не наестся,

Другой пьет – не напьется,

Третий гуляет – не нагуляется (Огонь, земля, вода) [16, с. 350];

Англ.: There are two sisters in my house. One says:

"I wish the day would come. Then I can lay my burden down".

The other says: "For me the night is best.

Then it is my turn to rest" (A bed and a door) [20, с. 11];

Фр.: Un père a douze fils, chacun d'eux en a trente,

Moitié blancs, moitié noirs

(L'an, les mois, les jours, les nuits) [25, с. 1].

Як бачимо, в українській загадці небо, зорі та місяць відповідно уподібнюються полю, вівцям та пастуху; в російській вогонь, земля та вода – трьом братам: перший їсть, другий п'є, третій гуляє; в англійській – ліжка та двері – двом сестрам: одній краще день, а іншій – ніч; у французькій – рік, місяць, дні, ночі, відповідно батько, його дванадцять синів мають по тридцять речей, половина з яких світлого кольору, а інша – чорного.

Про велике пізнавальне, виховне та розвивальне значення загадок писав К. Д. Ушинський у методичному poradniky до "Рідного слова" [22].

В усній творчості кожного народу загадка з давніх-давен живе і постійно розвивається, активно функціонує. У процесі культурно-історичного розвитку людства роль загадки дедалі увиразнювалась. Так, мисливці вдавалися до інакомовлення, сподіваючись на вдале полювання, уникали називати речі справжніми іменами, а натомість вживали якісь інші, вигадані назви, приховуючи в такий спосіб свої наміри, "притуплюючи" пильність звіра, тощо.

Для того, щоб створити навіть найпростішу загадку, потрібно, як слушно відзначив відомий англійський дослідник Е. Тайлор, добре володіти здатністю абстрагування від конкретного. А щоб цей процес став загальнодоступним і перейшов просто у гру, усьому людству необхідно було пройти певний етап до глибшого пізнання світу [19, с. 53].

У давнину загадки відігравали досить активну роль у житті різних здібностей, зрілості людини, її здатності самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі [11, с. 5].

Більшість загадок у різносистемних мовах присвячено:

найзвичнішим предметам домашнього вжитку, наприклад,

Укр.: Витирають залюбки ноги, руки малюки.

Витирають щічки Павлик і Марічка (Рушник) [3, с. 234];

Рос.: Длиннохвостая лошадка привезла нам каши сладкой.

Ждет лошадка у ворот – открывай пошире рот (Ложка) [17, с. 16];

Англ.: I'm long and thin and made of steel I cut the mutton,

Beaf and veal; when not in use

I lie and wait beside my owner's round white plate (A knife) [20, с. 15];

Фр.: Qui est-ce qui va et vient et ne change pas de place?

(La porte) [25, с. 71];

тому, що проростає на городі:

Укр.: Я росла в темній темниці, як зросла, взяли в світлиці.

З мене шкуру всі деруть, мене варять, мене труть.

Пирого з мене печуть. Відгадайте, хто ж я є?

Чи ви знаєте мене? (Картопля) [21, с. 331];

Рос.: Золотая голова велика, тяжела.

Золотая голова отдохнуть прилегла.

Голова велика, только шея тонка (Тыква) [17, с. 59];

Англ.: A golden girl sits in the darkness,

But her hair hangs out in the sunlight (A carrot) [20, с. 34];

Фр.: Qui est-ce qui est blanc en dedans,

Rouge dessus et qui a une queue verte? (Un radis) [25, с. 56].

Призначення цих загадок не в тому, щоб закріпити в пізнанні людей властивості і якості простих і добре відомих усім предметів і речей. Загадка загадується, людина, яка відгадує, замислюється над відгадкою. Найчастіше інакомовлення переносить предмет у зовсім іншу сферу реченнєвого світу [23, с. 168].

Що сміливіша видумка, то складніша загадка для розгадування. Загадка охоплює поетичний бік дійсності, розкриваючи конкретно реченнєве багатство того, що ми бачимо, відчуття світу природи, тих побутових предметів і явищ, які мають пряме відношення до життя й праці народу.

Отже, загадку побудовано на можливості кодування інформації (загадуваного предмета) та її декодуванні (відгадка), енігматичні твори містять такі риси, як лаконічність, формульність, метафоричність, повтори, еліптичність, кондєсованість думки, надзвичайну стійкість традицій та велику усталеність образності. Загадки, що дійшли до нашого часу, є більш творчими порівняно із загадками пізнішого походження. Нині вони побутують як засіб культурної розваги, розвитку кмітливості та мовленнєвих навичок, уважності при вивченні явищ природи, навколишнього оточення, трудової діяльності людини.

Визначений напрям дослідження історичного розвитку загадок є, безумовно, перспективним з огляду на відсутність порівняльного аналізу енігматичних текстів на ґрунті різносистемних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель; [пер. В. Г. Апфельрот]. – М.: Художественная литература, 1957. – 156 с.
2. Березовський І. П. Українські народні загадки / І. П. Березовський // Загадки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 326 с.
3. Відгадай! Загадки, прислів'я, приказки і скоромовки у дитячому садку / [упор. Л. В. Гураш, Г. Г. Ключева, А. М. Богущ]. – К.: Радянська школа. – 1982. – 142 с.
4. Денисова Е. А. Структура и функции энигматического текста : на материале русских загадок и кроссвордов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. А. Денисова. – М., 2008. – 226 с.
5. Журинский А. Н. Семантическая структура загадки : Неметафорическое преобразование смысла / А. Н. Журинский // [отв. ред. Н. В. Охотина.]. – М.: Наука, 1989. – 126 с.
6. Захарова Н. В. Лінгвокультурологічні особливості українських і німецьких народних загадок : структура, семантика, прагматика: дис. ... канд. філол наук: 10.02.17 / Н. В. Захарова. – К., 2009. – 224 с.
7. Зубкова Е. Г. Семантические особенности языковой картины мира в англосаксонской загадке / Е. Г. Зубкова // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. – (Серия: Современные лингвистические и методико-дидактические исследования). – Воронеж: Воронежский государственный архитектурно-строительный университет, 2007. – С. 41-50.
8. К вопросу об определении загадки (Ch. T. Scott. On Defining the Riddle. The Problem of a Structural Unit // Folklore Genres / Ed. Austin-London, 1976. – pp. 77-92). – Реферат А.А. Быковой. – Паремнологический сборник. Сборник статей. – М., 1984. – С. 104-107.
9. Лазутин С. Г. Метафоры в загадках / С. Г. Лазутин // Поэтика русского фольклора : [уч. пособ. для филол. фак. ун-тов]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 93-105.
10. Мойсієнко А. К. Світ естетичних уявлень через значення слів (із спостережень над колористикою в народній загадці) / А. К. Мойсієнко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія № 8. – Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Вип. 2: зб. наукових праць. – [за ред. академіка Л. І. Мацько]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 16-20.
11. Народные загадки / [сост. Д. Анкирская и В. Смирнов]. – Кострома, 1959. – 32 с.
12. Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Никитина. – М.: Наука, 1993. – 189 с.
13. Онищенко Г. А. Мовна структура української народної загадки (семантичний і синтаксичний аспекти) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. А. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2006. – 180 с.

14. Поляков Ю. М. Загадки в стихах : Книга для чтения на англ. языке в младших классах средней школы / Ю. М. Поляков. – М.: Просвещение, 1981. – 48 с.
15. Попов П. М. Загадки / П. М. Попов // Українська народна поетична творчість. – К.: Державне уч.-педагогічне в-во "Радянська школа", 1958. – Т. 1. – С. 313-331.
16. Пословицы. Поговорки. Загадки / [сост., авт. предисл. и коммент. А. Н. Мартынова, В.В. Митрофанова]. – М.: Современник, 1986. – 512 с.
17. Сборник загадок : пособие для учителя / [сост. М. Т. Карпенко]. – М.: Просвещение, 1988. – 80 с.
18. Селиванова Е. А. Когнитивные механизмы денотации украинской загадки / Е. А. Селиванова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – (Серия "Филология"). – Том 18 (57). – 2005. – № 2. – С. 356-360.
19. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
20. Триста загадок на английском языке для школьников / [сост. Т. А. Соловьёва]. – М., 1963. – 48 с.
21. Українські прислів'я, приказки, загадки / [упор. К. І. Приходченко]. – Донецьк, 2002. – 320 с.
22. Ушинський К. Д. Поради батькам і наставникам при викладанні рідної мови за підручником "Родное слово" / К. Д. Ушинський // Твори : в 6 т. – Т.2. – [відп. за укр. вид. Г.С.Костюк, С.Х. Чавдаров]. – К.: Радянська школа, 1954. – С. 389-448.
23. Форманова С. В. Характеристика загадки в українській і англійській мовах / С. В. Форманова, Т. А. Панасенко // Східнослов'янська філологія : збірник наукових праць. – (Серія : Мовознавство). – Вип.10. – Горлівка : Видавництво ГДПІМ, 2006. – С. 168-172.
24. Devinettes [Електронний ресурс] / Le monde des petits et des. – Режим доступу : <http://www.monde-petits-grands.com/>
25. Rolland E. Devinettes ou énigmes populaires de la France / E. Rolland. – Paris: F. Vieweg, Libraire-éditeur, 1877. – 178 p.